

УДК 003.349.2:[655.11(477.83-2)«1591/1616»]

Ігор **Дудник**

аспірант Національної академії
образотворчого мистецтва та
архітектури

Шрифти Львівської братської друкарні 1591-1616 рр.

© Дудник І., 2018

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1313230>

Анотація. Уперше проаналізований увесь шрифтовий асортимент Львівської братської друкарні періоду 1591-1616 рр. Аналіз проведений переважно на матеріалі збірки стародруків Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. З'ясовано, що шрифтова практика друкарні чітко поділялася на дві частини: видання 1591-1593 рр. друкувалися острозькими курсивами та антиквою, книги 1609-1616 рр. – переважно крилоськими півуствами. 1609 р. з'являється новий шрифт, подібний до дрібного острозького курсиву, що був виготовлений, очевидно, на заміну острозькому. Цей шрифт, з комплектом виразних рядкових і вишуканих прописних, був уживаний, на відміну від острозьких і крилоських шрифтів, винятково у львівських виданнях, для яких і був створений. Висловлена гіпотеза, що автором пуансонів цього шрифту міг бути краківський гравер Конрад Форстер, а словолитником, який виготовляв відповідну кількість літер, – Матвій Ггисарчик.

Ключові слова: мистецтво шрифту, кирилиця, антиква, півустав, історія книгодрукування.

Постановка проблеми. Львів посідає особливе місце в історії Українського книгодрукування. Саме у Львові були надруковані 1574 р. перші на українській землі книги – «Буквар» і «Апостол». Протягом початкового періоду українського друкарства Львів став своєрідним центром, з яким тісно контактували інші осередки: острозький, стрятинський та крилоський, а також київський. Важливим завданням є окреслити місце львівської братської друкарні в історії українського

шрифту, виявити особливості шрифтів львівських видань, проаналізувати їхні мистецькі якості та простежити взаємозв'язки з шрифтовим господарством інших друкарень початкового періоду українського книгодрукування.

Невирішені частини проблеми. Якщо шрифти львівських видань так званого федорівського періоду вивчені дуже добре, то аналіз пізніших шрифтів потребує доопрацювання. Найменш детально досліджені шрифти видань 1609-1616 рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Івану Федорову та його діяльності у Львові присвячена значна кількість літератури. Змістовний її огляд до 1924 р. подав у своїй праці «Історія українського друкарства» Іван Огієнко [13, с. 88-106]. З усього цього масиву публікацій ми б відзначили лише статтю Станіслава Пташицького [15], у якій шрифтам приділено суттєву увагу.

Того самого 1924 р. була видана праця Іларіона Свенціцького «Початки книгопечатання на землях України» [16], де представлений загальний огляд історії книгодрукування, але досить детально розглядається технологія виготовлення шрифтів. Є в І. Свенціцького кілька посилань на цікаві архівні документи, що відсутні у збірнику «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні» [14], який, незважаючи на зазначене, є надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії українського книгодрукування та шрифтового мистецтва зокрема.

Чи не єдиною працею, що присвячена безпосередньо шрифту українських стародруків, є книга Пилипа Клименка «Графіка шрифту в Острозькій Біблії» [10], у якій розглядається походження острозьких курсивів, що вживалися пізніше і в львівській братській друкарні.

У 1940-70-х рр. українські та російські вчені ретельно опрацювали період діяльності в Україні Івана Федорова, насамперед у книгах А. Зборнової [6], Я. Запаса [2], Є. Немировського [12], Я. Ісаєвича [7]. Найкращим дослідженням мистецького (у тому числі й шрифтового) аспекту початкового періоду українського друкарства досі залишається книга Я. Запаса «Мистецька спадщина Івана Федорова» [4].

Так званий післяфедорівський період львівського друкарства розглядався у працях Г. Коляди [11], М. Кисельова [9] та вже згаданих дослідників – Я. Запаса [3] та Я. Ісаєвича [8].

У зазначених працях присутня й інформація щодо львівських шрифтів, але, оскільки, ці дослідження присвячені мистецтву книги чи історії книгодрукування загалом, шрифтовий аспект розглянутий дещо фрагментарно.

Мета статті – проаналізувати шрифтовий асортимент Львівської братської друкарні, виявити всі шрифти вживані в ній, розібрати графічні ознаки цих шрифтів.

Новизна. У результаті дослідження виявлений новий, раніше не описаний шрифт Львівської братської друкарні, який вперше з'являється 1609 р. та вживається у наступних братських виданнях.

Виклад основного матеріалу. Першим складальним (друкарським) шрифтом, що з'явився на українській землі, був півуставний шрифт, який Іван Федоров привіз із Москви. Цим єдиним шрифтом, що включав комплект прописних і рядкових літер (рис. 1), надруковані всі московські та заблудівські видання Івана Федорова, а також обидва львівські, що вийшли з друку 1574 р. В «Апостоли» також наявний цільногравійований напис (рис. 2), літери якого «розміром і кроєм нагадують майбутній острозький шрифт» [7, с. 55].

Острозькі курсиви, як і інші острозькі шрифти, ми вже детально розглядали [1], а от питання міграції шрифту з Острога до Львова потребує уточнення.

«Ще у 1579 р. Іван Федоров віддав 140 книг і якусь частину друкарні львівському євреєві Ізраєлеві Якубовичу в заставу за борг 411 золотих», — зазначає Я. Ісаєвич [8, с. 139]. Але шрифти в заставу, очевидно, віддані не були, оскільки саме в цей час ними друкувалися острозькі видання. Можемо припустити, що шрифти були заставлені 1583 р., після повернення І. Федорова до Львова.

Процес викупу друкарні тривав від 1585-го [14, с. 80] по 1597 р. [8, с. 140], але 1590 р. «міщани відразу одержали «інструменти всі», за що дали хирограф – боргову розписку на 1500 золотих» [8, с. 140], і 17 січня 1591 р. побачив світ перший братський друк.

Протягом 1591-93 рр. у Львові було надруковано чотири видання: «Окружна грамота патріарха Єремії», «Просфоніма», «Аделфотис. Грамматика доброглаголивого еллинословенского язика» і «О християнском благочесті» Мелетія Пігаса

[5, с. 29-30]. Усі ці видання надруковані острозькими шрифтами: кириличними та грецькими (рис. 3-6). Грецькі шрифти вичерпно проаналізовані в статті М. Кисельова [9], що ж до кириличних шрифтів, яких два – більший (10 рядків = 51 мм) та дрібніший (10 рядків = 40-42 мм), то з їх появою у зазначених виданнях виникає два запитання. Перше: яким чином ці шрифти з'явилися у віленських виданнях 1585 р.: «Катехізисі» П. Канізія та «Збірнику поученій»? І друге: які шрифти виготовляв для львівської друкарні краківський словолитник Конрад Форстер?

Почнемо з останнього. Як зазначає, посилаючись на архівні джерела, Я. Ісаєвич: «Шимон Шимонович (Шимонович, Симонід) 13 грудня 1593 р. писав Янові Замоїському, що Форстер виготовляв шрифти для краківських, вроцлавських і франкфуртських друкарень, додаючи: “ним виготовлена русько-грецька друкарня, яка є тут у Львові» [8, с. 140]. Але ми знаємо, що всі чотири львівські видання 1591-93 рр. надруковані винятково острозькими шрифтами. Інших видань цього періоду, крім цих чотирьох, у яких могли би використовуватись інші шрифти, бібліографія не фіксує. То ж про які шрифти йдеться у листі Шимоновича? Я. Ісаєвич припускає, що то були шрифти «очевидно, для доповнення федоровських» [8, с. 140], але ж у листі йдеться про «русько-грецьку друкарню».

Ще більш радикальне припущення робить І. Свенціцький: «Мабуть грецькі і слов'янські черенки для Адельфотіса дістали вони [Братство] від Конрада Форстера, який правдоподібно доставив і черенок для Острозької Біблії» [16, с. 62]. Тож питання участі Конрада Форстера у творенні українського шрифту лишається відкритим, але цікаве воно ще тим, що через кілька років якийсь краківський словолитник виготовляв шрифти для стрятинської друкарні Гедеона Балабана [14, с. 130]. Згідно з довідником Анджея Томашевського, у кінці XVI – на початку XVII ст. у Кракові працював лише один гравер пуансонів – Конрад Форстер [18, с. 46].

Щодо іншої проблеми – появи острозьких шрифтів у віленських виданнях 1585 р., то тут запитань не менше. Частину федорівської друкарні продали до Вільна Сенько Корунка та Сацько Сенькович, але сталося це не раніше 1588 р. [14, с. 90-95]. Можна припустити що копії острозького курсиву зробив Гринь

Іванович, який 1582 р. відвідував Вільно і виконав для Кузьми Мамонича «два види руського шрифту» [14, с. 50]. Ця гіпотеза потребує перевірки – ретельного порівняння літер острозького та віленського, а також, напевно, і львівського шрифтів. Але оскільки всі примірники віленських видань, у яких вживаний острозький курсив, зберігаються поза межами України, це справа майбутнього, тим більше, що до львівського шрифтового господарства ця тема лише дотична.

Повернемося до шрифтів львівських видань. За період 1594-1608 рр. бібліографія фіксує чотири видання [5, с. 32-34], які до нас не дійшли. 1609 р. вийшли дві книги – «О воспітанії чад» Іоана Златоуста та «Часослов». Розглянемо шрифти цих книг детальніше (рис. 7, 8).

У обох виданнях як основний вживаний півуставний шрифт розміром 10 рядків = 60-61 мм. Яким Запаско коментує його дуже коротко: «Обидві книжки <...> видрукувані новим шрифтом, в стилі федорівського “Апостола”, середнього розміру (2,5 мм), з очком, ледь нахиленим вправо» [3, с. 90-91]. При детальному порівнянні цього шрифту зі шрифтами, присутніми в попередніх українських виданнях, ми дійшли висновку, що це той самий шрифт, що вживаний у колонтитулах стрятинського «Требника» та післямові крилоського «Учительного Євангелія» (рис. 9).

Ярослав Ісаєвич вважав, що «шрифти крилоського Євангелія нагадують шрифти братської друкарні, що дозволяє припустити участь львівських майстрів в організації друкарства в Крилосі» [8, с. 149]. Далі як аргумент дослідник наводить скаргу Г. Балабана на братчиків, які не віддають пуансонів, що залишилися після смерті С. Бузини [8, с. 149]. Ця скарга опублікована у вже згадуваному збірнику документів «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні» [14, с. 136-137] і датована 28 січня 1605 р. Ярослав Ісаєвич вважав, що, оскільки «дальших скарг в архіві немає, отже, слід гадати, сторони погодилися» [8, с. 149], тож цілком можливо, що пуансони на початку 1605 р. повернулися до Г. Балабана, а після його смерті (1607) знову перейшли до Братства. Ці та інші суперечки Балабана з Братством, як і активна участь львівського єпископа в організації викупу друкарні Івана Федорова, наводить на думку, що шрифти замовляли Братство і Балабан у Конрада Форстера спільно, а Симон Бузина був посередником у цій справі.

Хоча, цілком може бути, що до Конрада Форстера послідовно зверталися кілька разів. Враховуючи сказане, а також той факт, що саме у Кракові були надруковані перші книги кириличним шрифтом, логічно було би пильніше оглянути львівсько-краківські книгодрукарські зв'язки XVI – XVII ст. Таке дослідження здійснив свого часу польський дослідник Едвард Рожицький [17], але в його праці, крім зазначення описаних відомостей, додаткової інформації щодо кириличних шрифтів цього періоду не знаходимо.

Ще один шрифт, який трапляється у виданнях 1609 р. – дуже дрібний курсив (рис. 7, 8). Цей шрифт, вживаний у примітках книги Златоуста та в «Часослові», дослідники чомусь не відзначали, але він вартий уваги хоча б тому, що є найменшим з усіх тогочасних українських шрифтів – висота очка 1,3 мм, тоді як дрібного острозького уставу, на який цей курсив, до речі, дуже схожий, – 1,5 мм. Висоту 10 рядків цього найдрібнішого шрифту можна проміряти у наступному львівському виданні — «Книзі о святенництві» 1614 р. Цей розмір дорівнює 40-42 мм. З дрібним курсивом у «Часослові» вживається новий прописний шрифт (висота очка 3,5 мм), але, оскільки його літери трапляються у книзі епізодично, ми його розглянемо трохи пізніше, коли оглядатимемо наступні братські видання, де цей шрифт вживається частіше.

Далі в діяльності друкарні маємо кількарічну перерву, а пізніше, протягом 1614-1616 рр., було видано п'ять книг: «Книга о священстві» Іоана Златоуста, «Собор в богоспасаємом граді Вільні бивший», «Плач албо лямент по зестю з світла сего... Григорія Желибовського», «Псалтир» та «На рожство вірші для утіхи православним христіаном» Памва Беринди [5, с. 36-38]. Ці видання найменш досліджені у шрифтовому аспекті – його не розглядають щодо цих видань ні Я. Запаско, ні Я. Ісаєвич, хоча саме в цей період у друкарні відбувається певне пожвавлення. Переїздить зі Стрятина Памво Беринда, а 1614 р., як зазначає І. Свенціцький з посиланням на «Акти ЮЗР»: «З'єднало Львівське Братство “Матвія Кгисарчика ляти літери по 16 зл. за центнар”» [16, с. 62]. Згадує про Матвія і Яким Запаско [3, с. 22], але і тут ми бачимо лише посилання на архівне джерело.

У «Книзі о священстві», крім рядкових більшого та меншого острозьких курсивів, які, як і раніше у львівських виданнях,

вживаються з острозьким прописним курсивним шрифтом і з антиквою, наявний також і менший крилоський півустав, а також більший крилоський півустав (прописні та рядкові), який з'являється у львівському виданні вперше (рис. 10). Крім того, у «Книзі о священстві» широко застосовувався новий прописний шрифт, який вперше зустрічається у «Часослові» 1609 р. Цей витончений за пропорціями та вишуканий за пластикою шрифт (рис. 11) має надзвичайно цікаві, майже орнаментальні літери, зокрема: Т, У, М. Використовувався він для заголовків і як прописний з дрібним шрифтом (рис. 12). Як ми вже зазначали, цей шрифт близький до дрібного острозького за накресленням та майже збігається за розміром. Але є й відмінності.

Округлі літери львівського шрифту (є, о, с) вужчі, ніж у острозькому; менший нахил праворуч; більш кутасті форми літер б, ь, ъ, тоді як у острозькому шрифті вони більш округлі; кінці хвостиків літер ц, щ загнуті ліворуч (в острозькому – праворуч) і т. д. У обох шрифтах кілька літер (д, з, о, т, у, ь, ъ) мають по два чи більше варіантів накреслень. У львівському шрифті з'являється скорописний варіант літери «в» – у формі прямокутника, чого не було в острозькому шрифті, хоча скорописні форми були теж наявні, наприклад – «т» з одним плечем (рис. 13).

Разом з «Книгою о священництві» 1614 р. друкувалася невелика брошура «Собор в богоспасаємом граді Вільні бивший». У ній наявні ті самі шрифти, що і в попередніх виданнях. Єдине зауваження: у цьому виданні вживаються для заголовків великі прописні літери (висота очка 11 мм), які раніше (у книзі «О воспітанії чад» зокрема), використовувались у якості ініціалів.

У наступних львівських виданнях – «Плач албо лямент ...», «Псалтир» і «На рожство вірші...» — нових шрифтів ми не бачимо. У цих книгах використані, переважно крилоські більший та менший півустава.

Після 1616 р. у діяльності львівської братської друкарні настає ще одна тривала перерва – до 1630 р. Шрифти львівських видань 1630-1650 рр., коли паралельно з братською працювали й інші друкарні (Сльозки, Желібовського), є темою нашої наступної публікації.

Висновки. Упродовж 1591-1616 рр. діяльність львівської братської друкарні не була рівномірною. Перерва 1594-1613 рр. наклала відбиток і на шрифти, які вживалися у виданнях, дру-

кованих у той чи інший період. Якщо видання 1591-1593 рр. друкувалися острозькими курсивами та антиквою, то книги 1609-1616 рр. – переважно крилоськими півустивами. 1609 р. з'являється новий шрифт, подібний до дрібного острозького курсиву. Це, а також те, що після 1593 р. острозькі курсиви у львівських виданнях майже не зустрічаються, нашоує на думку, що новий шрифт був виготовлений на заміну острозькому. Причиною цього могла бути відсутність або втрата братством пуансонів острозьких шрифтів, без яких не було можливості вилити новий запас літер для наступних видань.

Хто ж був автором нового шрифту: Конрад Форстер чи Матвій Кгисарчик? Документально відповісти на це запитання наразі неможливо, але ми схилиємося до думки, що пуансоні різав Форстер, а літери (з допомогою і шойно виготовлених пуансонів, і тих, що вже мало у своєму розпорядженні братство) виливав Кгисарчик.

1. Дудник І. Шрифти острозької друкарні (1578 1612) // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв / за ред. В. Я. Даниленка. – Харків, 2016. – №. 4. – С. 29 37.
2. Запаско Я. Першодрукар Іван Федоров. – Львів : Каменяр, 1964. – 112 с.
3. Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI – XVIII ст. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1971. – 312 с.
4. Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів : Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1974. – 224 с.
5. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1 (1574 1700). – Львів : Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1981. – 136 с.
6. Зернова А. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. – М. : Государственная ордена Ленина библиотека СССР им. В. И. Ленина, 1947. – 105 с.
7. Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів : Вища школа ; Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1975. – 149, [2] с.
8. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, про-

- блеми. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
9. Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке. // Книга: исследования и материалы. Вып. 7. – М. : Книга, 1962. – С. 171-198.
10. Клименко П. Графіка шрифту в Острозькій Біблії. – К. : Відбитка з «Трудів Українського Наукового Інституту Книгознавства», Т. I, 1925. – 23 с.
11. Коляда Г. Книгоиздательство львовского братства в XVI веке // Ученые записки. Вып. 1. Филологическая серия. – Сталинабад : Государственный сталинабадский объединенный педагогический и учительский институт им. Т. Г. Шевченко, 1952. – С. 193-212.
12. Немировский Е. Начало книгопечатания на Украине: Иван Федоров. – М. : Книга, 1974. – 224 с.
13. Огієнко І. Історія українського друкарства. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.
14. Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) : зб. документів / [упоряд. : Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк, Е. Ружицький]. – К. : Наук. думка, 1975. – 344 с.
15. Пташицкий С. Иван Федоров. Издания Острожской Библии в связи с новыми данными о последних годах его жизни // Печатное Искусство. Июль-Август. – 1903. – С. 291-307
16. Свенціцький І. Початки книгопечатання на землях України. – Жовква : В печатні монастиря чина св. Василя, 1924. – 240 с. : іл.
17. Różycki E. Związki Lwowa z Krakowem w dziedzinie produkcji i rozpowszechniania książek od XV do XVII w. // Biuletyn biblioteki Jagiellońskiej. R. 37. Nr. 1/2. – Warszawa-Krakow : Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1987. – S. 111-133
18. Tomaszewski A. Giserzy czcionek w Polsce. – Warszawa : Ogme, 2009. – 144 s.

REFERENCES

1. Dudnyk I. (2016). Shryfty ostroz'koyi drukarni (1578-1612) [Types of the Ostroh printing house (1578-1612)]. In Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv, 4, 2016, 29-37. (In Ukrainian).
2. Zapasko Ya. (1964). Pershodrukar Ivan Fedorov. [First typograph Ivan Fedorov]. – L'viv: Kamenyar. (In Ukrainian).

- 3.** Zapasko Ya. (1971). Mystetstvo knyhy na Ukraini v XVI XVIII st. [Book Art in Ukraine in XVI XVIII century]. – L'viv: Vyd-vo l'vivs'koho universytetu. (In Ukrainian).
- 4.** Zapasko Ya. (1974). Mystets'ka spadshchyna Ivana Fedorova. [Ivan Fedorov's artistic heritage]. – L'viv : Vyd-vo pry L'vivs'komu derzhavnomu universyteti vydavnychoho ob"yednannya «Vyshcha shkola». (In Ukrainian).
- 5.** Zapasko Ya., Isayevych Ya. (1981). Pam"yatky knyzhkovoho mystetstva : kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini. [Sights book art : catalog of early printed books published in Ukraine]. Kn. 1 (1574 1700). – L'viv: Vyd-vo pry L'vivs'komu derzhavnomu universyteti vydavnychoho ob"yednannya «Vyshcha shkola». (In Ukrainian).
- 6.** Zernova A. (1947). Nachalo knigopechataniya v Moskve i na Ukraine. [The beginning of printing in Moscow and Ukraine]. – Moskva: Gosudarstvennaya ordena Lenina biblioteka SSSR im. V. I. Lenina. (In Russian).
- 7.** Isayevych Ya. (1975). Pershodrukar Ivan Fedorov i vynyknennya drukarstva na Ukraini. [First typograph Ivan Fedorov and the emergence of printing in Ukraine]. – L'viv: Vyshcha shkola , Vyd-vo pry L'viv. derzh. un-ti. (In Ukrainian).
- 8.** Isayevych Ya. (2002). Ukrayins'ke knyhovydannya: vytoky, rozvytok, problemy. [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. – L'viv : Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp"yakevycha NAN Ukrayiny. (In Ukrainian).
- 9.** Kiselev N. (1962). Grecheskaya pechat na Ukraine v XVI veke. [The Greek printing in Ukraine in the 16th century.]. In Kniga: issledovaniya i materialy, 7, 171-198. (In Russian).
- 10.** Klymenko P. (1925). Hrafika shryftu v Ostroz'kiy Bibliyi. [Typeface Graphics in the Ostroh Bible]. – Kyiv: Vidbytko z «Trudiv Ukrayins'koho Naukovoho Instytutu Knyhoznavstva», tom I. (In Ukrainian).
- 11.** Kolyada G. (1952). Knigoizdatelstvo lvovskogo bratstva v XVI veke. [Book Publishing House of the Lviv Brotherhood in the XVI century]. In Ucheniye zapiski Gosudarstvennogo stalinabadskogo ob"edinennogo pedagogicheskogo i uchitelskogo instituta im. T. G. Shevchenko. Filologicheskaya seriya, 1, 1952, 193-212. (In Ukrainian).
- 12.** Nemirovskiy E. (1974). Nachalo knigopechataniya na Ukraine: Ivan Fedorov. [The beginning of printing in Ukraine: Ivan Fedorov]. – Moskva: Kniga. (In Russian).

13. Ohiyenko I. (1994). Istoriya ukrayins'koho drukarstva. [History of Ukrainian publishing]. – Kyiv : Lybid'. (In Ukrainian).
14. Isayevych Ya., Kupchyns'kyy O., Matsyuk O., Ruzhyts'kyy E. (1975). Pershodrukar Ivan Fedorov ta yoho poslidovnyky na Ukrayini (XVI – persha polovyna XVII st.). [Ivan Fedorov and his followers in Ukraine (XVI — first half of XVII century)]. – Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian).
15. Ptashitskiy S. (1903). Ivan Fedorov. Izdaniya Ostrozhskoy Biblii v svyazi c novyimi dannymi o poslednih godah ego zhizni. [Ivan Fedorov. Publications of the Ostrog Bible due to recent data of the last years of his life]. In Pechatnoe Iskusstvo. Iyul-Avgust, 291-307. (In Russian).
16. Svetsits'kyy I. (1924). Pochatky knyhopechatannya na zemlyakh Ukrayiny. [The beginning of book printing on the lands of Ukraine]. – Zhovkva: V pechatni monastyrya chyna sv. Vasyliya. (In Ukrainian).
17. Różycki E. (1987). Związki Lwowa z Krakowem w dziedzinie produkcji i rozpowszechniania książek od XV do XVII w. In Biuletyn biblioteki Jagiellońskiej, 37, 1/2, 111-133. – Warszawa-Krakow : Panstwowe wydawnictwo naukowe. [In Polish].
18. Tomaszewski A. (2009). Giserzy czcionek w Polsce. – Warszawa : Ogme. [In Polish].

ANNOTATION

Types of the Lviv Fraternity printing house in 1591-1616 The aim of the article is to analyze the range of types of the Lviv Fraternity printing house between 1591 and 1616, to identify all types used in it, and to study the graphical features of these types. Whereas the types of Lviv publications of the so-called Fedoriv period are studied very well, later types require more thorough elaboration. The types of publications between 1609 and 1616 are the least studied. The analysis was chiefly conducted using the collection of early printed books at Vernadsky National Library.

There were 4 publications in Lviv between 1591 and 1593 printed in Ostroh types: Cyrillic and Greek. As far as two Cyrillic types—bigger (10 lines = 51 mm) and smaller (10 lines = 40-42 mm)—are concerned, there are two questions with regard to their use in the above publications. The first question is how these very types appeared in 1585 Vilna publications: P. Canisius' Catechism and A Summary of Teachings. And the second question is which types were produced for the Lviv printing house by the Cracow type founder Konrad Forster?

Let us start with the latter question. Ya. Isaevych refers to archive sources and states, "Szymon Szymonowic wrote to Jan Zamoyski on 13 December 1593 that Forster produced types for Cracow, Wroclaw and Frankfurt printing house, adding that: 'he created the Russian-Greek printing house here in Lviv.'" We know, however, that all four Lviv publications of 1591-93 were printed in Ostroh types. Apart from these four, no other publications from this period that would use other types are not recorded in the bibliography. Then what types are described in Szymonowic's letter? Ya. Isaevych assumes that these were types "that were obviously supposed to complement Fedoriv types", but the letter mentions a "Russian-Greek printing house".

I. Svientsitsky makes an even more radical assumption, "They [the Fraternity] probably got Greek and Slavic punches for Adelfotis from Konrad Forster, who was likely to provide punches for the Ostroh Bible." Therefore, Forster's role in the creation of the Ukrainian type remains unsolved, but it is also interesting because a Cracow type founder produced types for Hedeon Balaban's printing house in Striatyn several years later. According to Tomashevsky's book of reference, only one punch engraver was working in Cracow in late 16th – early 17th century, and it was Konrad Forster.

There are no fewer questions with regard to the other problem of the appearance of Ostroh types in 1585 Vilna publications. Part of Fedoriv printing house was sold to Vilno by Senko Korunka and Satsko Senkovych, but it did not happen until 1588. It may be assumed that copies of the Ostroh cursive type were designed by Hryn Ivanovych, who visited Vilno in 1582 and designed "two kinds of a Russian type" for Kuzma Mamonych.

Let us return to the types of Lviv publications. Four publications are recorded in the bibliography between 1594 and 1608, but they did not survive to our days. Two books – John Chrysostom's *On the Upbringing of Children* and *The Horologion* – were published in 1609.

The primary type in both publications was the half-uncial type 10 lines = 60-61 mm. Ya. Zapasko comments on it very briefly, "Both books <...> are printed in a new type, similar to Fedoriv's *Apostle*, middle-sized (2.5 mm), with typeface, slightly slanted to the right." Upon thorough comparison of this type with the types of previous Ukrainian publications, we concluded that it is the same type that was used in the running titles of *Striatyn Mass Book* and the afterword of *Krylos Scholastic Gospel*.

Another type appearing in 1609 publications is a very small cursive. This type used in the notes to Chrysostom's book and *The Horologion* for some reason has not been identified by scholars, but it is worth attention at least because it is the smallest Ukrainian type of those times – the x-height is 1.3 mm,

whereas the small Ostroh uncial, which is very similar to this cursive has an x-height of 1.5 mm. The height of 10 lines of this smallest type can be measured in *The Book about Sanctimony* published in Lviv in 1614. This size is 40-42 mm. A new upper-case type (x-height 3.5 mm) is used with small cursive in *The Horlogion*.

There was a pause of several years in the printing house's activity, and five books were published later in 1614-1616. These publications are less studied in terms of their types – neither Zapasko nor Isaevych do not investigate them, though there was a revival in the printing house during this period. Pamvo Berynda moves from Striatyn, and in 1614, as stated by Svientsitsky with a reference to the Acts of Southern and Western Russia, "The Lviv Fraternity incorporated Matviy Khysarchyk's letter forms 16 zl for a centner." Zapasko also mentions Matviy, but there is only a reference to an archive source, too.

Apart from larger and smaller Ostroh cursives, which are used along with Ostroh upper-case cursive and antique type as in earlier Lviv publications, *The Book about Sanctimony* also features a smaller Krylos half-uncial (upper and lower-case) that appears in the Lviv publication for the first time. Besides, *The Book about Sanctimony* widely uses a new upper-case type that first appears in the 1609 *Horlogion*. This exquisitely proportional and elegant type has very interesting, almost ornamental letters, in particular T, Y, and M. It was used for headers and as upper-case for the smaller type. As was noted before, this type is similar to the small Ostroh type in terms of letter forms and almost identical in size. But there are also some differences.

Rounded letters of the Lviv type (e, o, c) are narrower than in the Ostroh type; it is less slanted to the right; the shapes of letters б, ъ, ѣ, ѓ are more angular, whereas they are more rounded in the Ostroh type; tail tips of letters ц, щ are bent to the left (to the right in the Ostroh type), etc. Several letters in both types (д, з, о, т, у, ь, ѣ, ѓ) have two or more variants. A shorthand variant of the letter "в" in the shape of a rectangle appears in the Lviv type, which was not present in the Ostroh type, though shorthand forms were also present, for example, "т" with one arm.

No new types are seen in subsequent Lviv publications—*Lamentations...*, *Psalter* and *Verses for Christmas*. These books mainly use larger and smaller Krylos half-uncials.

Conclusions. The activity of the Lviv Fraternity printing house was not uniform in 1591-1616. The pause between 1594 and 1613 influenced the types used in publications printed in a certain period. Whereas 1591-1593 publications were printed in Ostroh cursive and antique types, 1609-1616

books chiefly used Krylos half-uncials. In 1609, there appeared a new type similar to the small Ostroh cursive. This as well as the fact that Ostroh cursive types are almost absent from Lviv publications suggests that the new type was designed to replace the Ostroh type. This may be caused by the absence or loss of Ostroh type punches, which were necessary to cast new letters for subsequent publications. As far as the type founder is concerned, we are inclined to believe that punches were produced by Forster, and letters (using both newly produced punches and those available in the fraternity) were cast by Khysarchyk.

Ключевые слова: type-art, Cyrillic alphabet, antiqua, half ustavtype, history of printing.

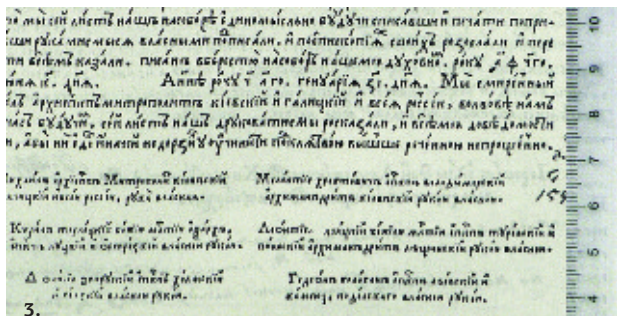
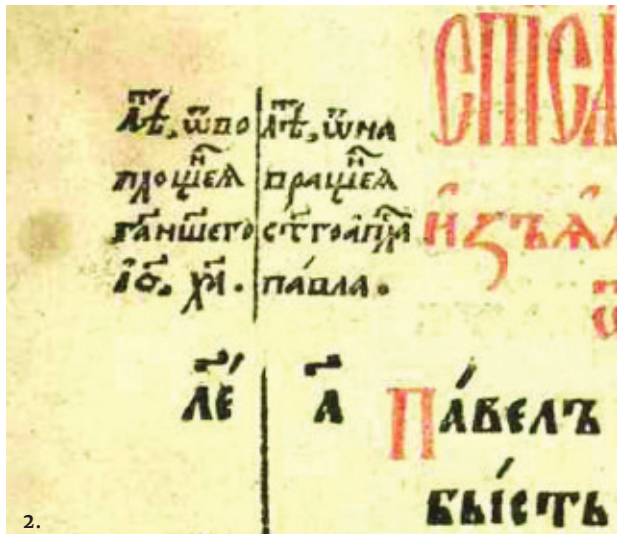
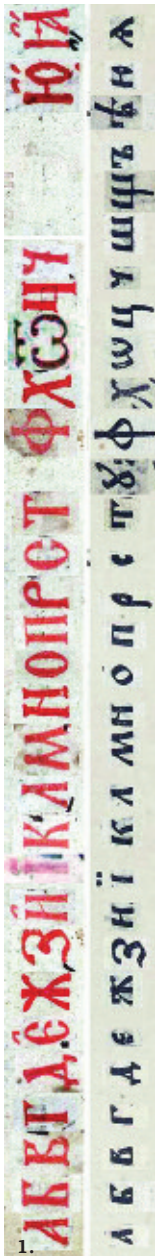
АННОТАЦИЯ

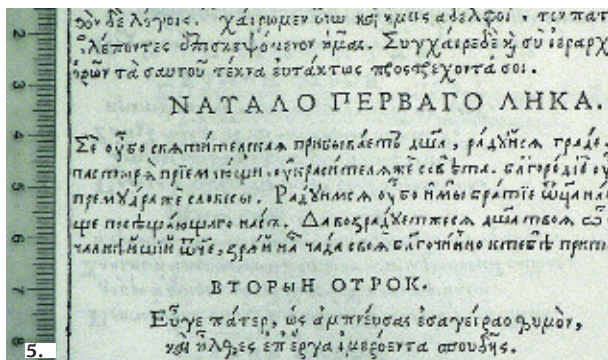
Дудник И. Н. Шрифты Львовской братской типографии 1591-1616 гг.

Впервые проанализирован весь шрифтовой ассортимент Львовской братской типографии периода 1591-1616 pp. Анализ проведен в основном на материале собрания старопечатных книг Национальной библиотеки им. В. Вернадского. Выяснено, что шрифтовая практика типографии четко делится на две части: издания 1591-1593 гг. печатались острожскими курсивами и антиквой, книги 1609-1616 гг. – преимущественно крилосскими полууставами. В 1609 г. появляется новый шрифт, который похож на мелкий острожский курсив, и был изготовлен, скорее всего, на замену острожскому. Этот шрифт, с комплектом выразительных строчных и изысканных прописных, употреблялся, в отличие от острожских и крилосских шрифтов, исключительно во львовских изданиях, для них он и был изготовлен. Автором пуансонов этого шрифта мог быть краковский гравёр Конрад Форстер, а словолитником, который изготовил соответствующее количество букв – Матвей Кгисарчик.

Ключевые слова: искусство шрифта, кириллица, антиква, полуустав, история книгопечатания.

1. Півустав І. Федрова (абетка зібрана з літер московського «Апостола» 1564 р.)
2. Фрагмент сторінки львівського «Апостола» 1574 р. зі шрифтом-попередником острозького курсиву
3. Шрифти «Окружної грамоти патріарха Єремії», 1591 р.: більший та менший острозькі курсиви у якості рядкових та антиква у якості прописних
4. Шрифти «Граматики» 1591 р.: острозькі курсиви та антиква

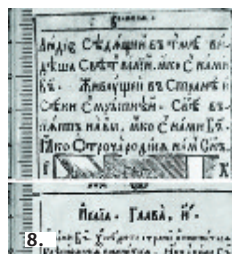
5. Шрифти «Просфоніми» 1591 р.: більший острозький курсив, антиква та грецький шрифт

6. Шрифти книги «О христіянском благочесті» Мелетія Пігаса, 1593 р.: більший і менший острозький курсиви та антиква

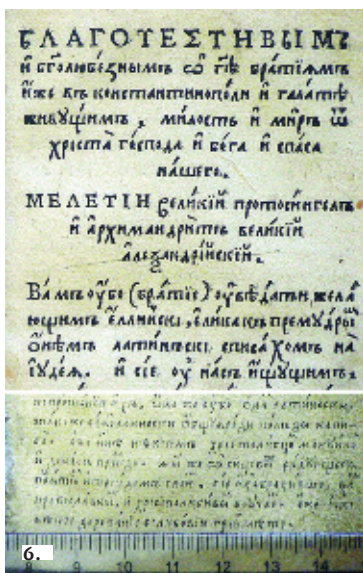
7. Шрифти книги «О воспітаніи чад» Іоана Златоуста, 1609 р.: крилоський півустав та лівівський курсив

8. Шрифти «Часослова», 1609 р.: крилоський півустав та лівівський курсив

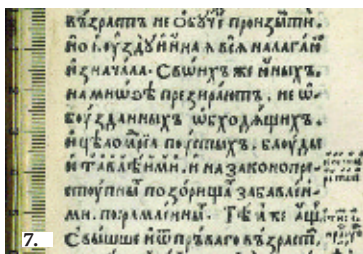
9. Порівняльна таблиця півуставу з крилоського та лівівського видань

8.

6.

7.

9. Шрифти порівнянок: учасельного Євангелію Кривої (1609) основаним шрифти євоїни «О воспітаніи чад» І Златоуста І Львів (1609)

